

Grin Igor

„Fejedelme Szerbiának, Lázár!”

A Maros menti szerbek népköltészeti hagyományainak
néhány jellemző vonásáról

A délszlávok nagyobb arányú letelepülése hazánk területén már a XI. század elején kezdetét vette.¹

A hajdani Torontál és Csanád vármegyék benépesítésére – ahol a délkelet-alföldi vagy Maros menti szerbek elődei letelepedtek – azonban jóval később, a XVII. század végén került sor.

Az ország délkeleti részén található öt, délszlávok által is lakott település közül valószínűleg Battonyán élnek legrégebben szerbek, mert a község egy 1647-es összeírásban már „tisztá rác” településként említődik.²

A Maros menti, szerb lakosságú községek közül Újszentiván alakult legkésőbb. A község elődjét, Szent-Ivánt 1746-ban népesítette be szerbekkel a csanádi tiszttartóság, majd – miután a községet megvásárolta Szeged szabad királyi város – a lakosság ugyanabban az esztendőben megalapította Újszentivánt.³

Az énekhagyományok továbbélésének feltételei. A vizsgált községekben szerzett tapasztalatok alapján elmondható, hogy a hetvenes évekre erőteljesen leszűkült a népi énekek, dalok hordozóinak, közvetítőinek a száma. Ez a sajnálatos körülmény az egyik meghatározója a néphagyományok további életének. A gyűjtést megelőző egy-két évtizedben, s még inkább a harmincas-negyvenes években, amelyekre az adatközlők idősebbjei még jól emlékeztek, lényegesen nagyobb számú énekes élt a vizsgált községek mindegyikében. Tudásuknak csak töredéke öröklődött át a mai nemzedékre.

Másrészt a hagyományos paraszti gazdálkodás megszűntével a régi, nemzedékről nemzedékre öröklődő életforma is a múlté lett, s ezzel együtt mélyreható változások játszódtak le a hagyományörző népi tudatban. A korábban dívó társas összejövetelek és közösségi munkaalkalmak, amelyek a népdalhagyományok fontos átadási és tanulóhelyei voltak, nagyrészt vagy egészen megszűntek, s velük együtt megcsappant a népi tudás átadásának, átörökítésének a lehetősége is.⁴

A gyűjtések során sokat emlegetett, nagy tudású énekes egyéniségeknek alig akadt követője, ám ezek tudása – saját bevallásuk szerint – jóval szerényebb az elődökénél. A „taj-bi vam mlogo znao” (az sokat tudna)-féle minősítések minden esetben elhalt énekesekre vonatkoznak. A mai, jó előadói adottságokkal rendel-

¹ Urosevics Danilo, *A magyarországi délszlávok története*, Budapest, 1969, 28.

² Jaksity Iván, *A szerbek letelepedése Battonyán*, Battonya, 1965, 37.

³ Borovszky Samu, *Csanád vármegye története X., I-II.*, Budapest, 1896, II., 556.

⁴ Delorko, Olinko, *Rad kao pratilac i poticatelj narodne poezije u Dalmaciji. Narodna umjetnost II.*, Zagreb, 1963, 65–71.

kező énekesek dalkészletének feljegyzésre érdemes része általában szerénynek mondható. Természetesen nem azért, mintha a „régiek” tehetségesebbek lettek volna. Azért elsősorban, mert azok, akik annak idején még „szervezett keretek” között gyakorolhatták az éneklést, vállalva mintegy a közösség szórakoztatását, olyan körülmények között teheték ezt, amelyek kedveztek a népdal virágzásának. A népdaloknak a megváltozott életkörülményekből fakadó funkcióváltozása miatt a kisközösségek énekhagyományának jó része rezervációba szorult, jó esetben is passzív, nehezen felidézhető tudássá változott.

Az adatközlők kiválasztásakor eleve nem támaszthattunk magas követelményeket.⁵

A dalok jó részének terjedelme, nehézségi foka nem kívánt különleges képességeket az interpretátortól, így azokat egy időben többen, sokan énekelhették. (Más volt a helyzet – különösen a két világháború közötti időben – az epikus énekekkel, amelyek ismerőit számon tartotta és ma is számon tartja a közösség.) Napjainkra már nagyon csekély a faluszerte ismert és elismert énekesek száma, s csak egyetlenegy akadt, a deszki Novkov Mláden, akit az egész területen számon tartottak. Adatközlőim minden korosztályból és minden rétegből adódtak. Legtöbbjük tudása két-három énekre korlátozódott. Mivel a szerbek általában szívesen s jól énekelnek, az alacsony szám a tisztán népi alkotásokra vonatkozik, mert az ismert és énekelt dalok száma természetesen magasabb a jelzetnél. Minthogy kevés igazán jó adatközlőre bukkantunk, ezért név szerint is meg kell emlékeznünk azokról, akik anyagukkal vagy annak interpretációjával kitűntek. A battonyai Neducsin Milán egyike volt legidősebb adatközlőimnek. Az ő előadásában rögzítettem szalagra, még 1969-ben, szerb népdalaink két értékes darabját, a *Pošetala carica Milica...* és a *Soko bira gdje će naći mira...* kezdetű deszeterácokat. Neducsin mint biztos hallású, jó hangú pojac (templomi énekes) szuggesztív, árnyalatgazdag előadásban tolmácsolta a gyűjtés időpontjában élő szájhagyományként a két alkotást. Repertoárja természetszerűleg összezsugorodott, a templomi énekek a két kiemelkedő fontosságú aaton, két népmesén s néhány rövidebb népdalon kívül minden egyebet kiszorítottak az emlékezetéből. A vizsgált községekben a legidősebb adatközlők nemzedékéből többen jártak Neducsinhoz hasonlóan: egykori tudásuknak csak kisebb hányadát voltak képesek felidézni.

Deszken először 1973 februárjában több olyan adatközlővel is találkozhattam, akik aktív ismerői, községszerte megbecsült tolmácsolói voltak a helybeli szerb énekhagyománynak, így annak legrégebbi, több évszázaddal ezelőtt keletkezett rétegének is. Két énekest név szerint is meg kell említeni. Földműves volt egyikük, raktárosként dolgozott Szegeden másikuk. Mindketten biztos hallású, jó hangú énekesek. Rádity Milán (Lála) főként az epikus, történeti dalok előadójaként volt ismert. A lírai műfaj dévajabb, inkább férfiszájra kívánczoló alkotásait is szívesen énekelte.

Dalainak nagyobb részét elfelejtette, de az első gyűjtések alkalmával feljegyzett alkotásokat másfél évtized elmúltával is pontosan fel tudta idézni.⁶

⁵ Lord, Albert Bates–Parry, Milman, *Srpskohrvatske junačke pjesme*, Beograd–Cambridge, 1953, *Opsti uvod* c. fejezet.

⁶ 1988-ban lehetőségem adódott, hogy – lényegében teljes – repertoárját újra magnetofonnal rögzítsem.

Lálánál nem járt még népdalgyűjtő, s így nem tudta repertoárjának terjedelmét felbecsülni. „Pevaču to ja, samo da imaš dosta trake!” (Énekelek én neked, csak legyen elég szalagod!) – mondotta első találkozásunkkor, ám a szalag hosszabbnak bizonyult emlékezőtehetségénél, ami őt magát lepte meg legjobban. Novkov Mlāden lágyabb, hajlékonyabb hangú, az újra felettébb fogékony énekes. Sokoldalú interpretátor, aki a népdalokon, anekdotákon kívül két szép, saját szerkesztésű keretformulákkal díszített népmesét is szalagra mondott. Az új iránti szenzibilitása következtében repertoárjában a hagyomány értékes része mellett megtalálható jó néhány divatos, kevésbé fontos alkotás. Múltjának egyik-másik epizódjával Novkov határozottan az egykori hivatásos szerbiai népi énekesekre emlékeztet.⁷

Amíg azonban azok számára az énekmondás a megélhetés, a jövedelem-szerzés legfontosabb, nem egy esetben kizárólagos forrása volt, Novkov esetében – minthogy mindig volt állandó munkája – a kapott tiszteletdíjak csak jövedelmének kiegészítését jelentették. Énekesünk és a jugoszláviai hivatásosok összevetése során mutatkozó különbségek közül fontosabb a repertoárok összetételéből adódó. Amíg a jugoszláviai hivatásos népi énekesek gondos szelekcióval alakítva ki repertoárjukat, csakis a népi tradíció alkotásaiból válogattak (s ezeknek is többnyire javát közvetítették hallgatóságukhoz), addig a deszki énekes dalkészletében – a mindenkori keresletnek és divatnak megfelelően – helyet kaptak népies műdalok is.

Műfaji kérdések. A szerbek és horvátok népköltészete a XIV. század végétől, a török balkáni előretörésétől fogva válik igazán nagy jelentőségűvé, olyanra, amilyenek mi, magyarok a XIX. század elején megismerhettük.⁸

A Maros menti szerbek körében végzett gyűjtések során szép számmal találtunk a török elnyomás emlékét őrző népi alkotásokat, és olyanokat, amelyek a török elleni harcokban vitézségükkel kitűnt hősök tetteit örökítették meg.

Nem kevés adatunk szól későbbi, tizenhetedik, tizennyolcadik, múlt századi vagy századunkban lejátszódott történelmi eseményről.

Nem kerültek azonban felszínre az első rigómezei csatát (1389) megelőző időkben lejátszódott eseményekről vagy az akkor élt személyekről keletkezett alkotások.

Tulajdon tapasztalatunk is megerősíti tehát Vuk Karadžićnak a XIII. és korábbi századokban keletkezett szerb népi alkotások hirtelen pusztulásáról vallott, számos kutató által követett nézetét.⁹

Mindez könnyen belátható, ha meggondoljuk, hogy a Balkánon megközelítőleg ötszáz esztendeig tartott a török uralom, s hogy ez alatt az öt évszázad alatt bőven akadt énekes guszlájára kívánczó, megéneklésre érdemes esemény. Példaként három éneket említünk meg: a rigómezei ciklushoz tartozó,

⁷ A jugoszláviai hivatásos énekesekről lásd: Murko, Matija, *Tragom srpsko-hrvatske narodne epike I.*, Djela JAZU, knjiga 41., Zagreb, 1951, 61. és a következő oldalakat.

⁸ A szerbek és horvátok hazai felfedezésére vonatkozóan lásd: Veszelinovich Magdolna, *A délszláv népköltészet felfedezése a német és a magyar irodalomban*, Budapest, 1944

⁹ Karadžić, Vuk Stefan, *O srpskoj narodnoj poeziji. Napomene o prvoj knjizi pjesmarice* c. fejezet, Beograd, 1958

Kosovska bitka (A koszovói ütközet) c. battonyai adatot, amely a sorsdöntő 1389-es eseményt örökíti meg.

További két adatunkat Vuk gyűjteményéből, illetve magyarcsanádi gyűjtésünkéből idézzük:

„Car Murate u Kosovo pade;
 Kako pade, sitnu knjigu piše,
 te je šalje ka Kruševcu gradu,
 na koljeno srpskom knez-Lazaru:
 – Oj, Lazare, od Srbije glavo,
 nit' je bilo, niti biti može:
 jedna zemlja, a dva gospodare,
 jedna raja, dva harača daje;
 carovati oba ne možemo,
 ved mi pošlji ključe i harače,
 zlatne ključe od svijeh gradova,
 i harače od sedam godina;
 ako li mi to poslati nećeš,
 a ti hajde u polje Kosovo da sabljama
 zemlju dijelimo! Kad Lazaru sitna
 knjiga dode, knjigu gleda, grozne
 suze roni.”

Murát szultán Koszovóra siet, S
 hogy odaér, sűrű írást készít, Elküldi azt
 fehér Krusevácba, Kezeihez szerbek
 hercegének: – Fejedelme Szerbiának,
 Lázár! Eddig sem volt, eztán sem
 lehet így: Az ország egy, két úr nem
 fér rajta, Egy nép fizet kétfelé
 harácsot; Uralkodni mindketten nem
 fogunk, A harácsot, s a kulcsokat
 küldd el, Arany kulcsát minden
 városodnak, Tetejébe hét évnek
 harácsát; Ha ezeket nékem el nem
 küldöd, Koszovónak mezejére jöjj el,
 Éles karddal osszuk fel a földet!
 Mikor Lázár megkapja az írást, Nézi
 egyre, könnye záporozik.

Ez a hősének az egyik legrégebbi ciklusnak, a rigómezeinek nyitó darabja, mondhatnánk, előhangja Vuk gyűjteményében.¹⁰ A magyarcsanádi példa en-

¹⁰ Természetesen kizárólag a megénekelte események időrendje alapján tekinthető példának a ciklus előhangjának, hiszen Vuk könyvében több rigómezei alkotás is megelőzi adatunkat. Karadžić, Vuk Stefan, *Srpske narodne pjesme. (Skupio ih na svijet izdao) Knjiga druga u kojoj su pjesme junačke najstarije*, Beograd, 1958, II., 301–349., Komadi od različniheh kosovskih pjesama.

nél jóval későbbi eseményt dolgoz fel, ugyancsak levélben megfogalmazódó ultimátumot, de ezt már Szerbia királya küldi a török szultánnak. Az ének kezdősora: *Knjigu piše car Srbije (Szerbek cárja írást készít)* a teljességgel megváltozott erőviszonyokra utal. Az újabb ének páros rímű, felező nyolcas sorokból épül fel. Ez a versforma igen gyakori, s régiségben nem marad el a tízes sortól, a deszeteráctól.

A területen gyűjtött népdalaink régiségének kérdését vizsgálva szólnunk kell a török tematikájú népi alkotások másik, újabb keletkezésű rétegeről, a családi szűzséjű dalokról is. Olyan alkotások tartoznak ide, amelyeknek történelmi-társadalmi alapja eleven ugyan, de nem a történelemből ismert események hívták őket életre. E dalokban a történelmi kor jelzésszerűen, drámaiságot fokozó tényezőként van jelen. A kérdéskör egyes kutatói ezekben a románokban, balladákban voltaképpen a hősének átalakulását látják, a jelenséget a hősi énekeknek a női repertoárba való átkerülésével magyarázzák, mivel – e felfogás szerint – a nők a történelmi események megéneklése helyett inkább hajlanak a magánélet, a családi élet motívumainak befogadására.¹¹ Természetes azonban, hogy az ilyen alkotásoknak nem kizárólag nők a hordozói, mint ahogy a Vuk Karadžić által a *muska pjesmának* (férfiének, hősének) elnevezett és sokat vitatott műfaj sem kötődött sohasem kizárólag férfi énekesekhez. Példaképpen gyűjtésünk egy-egy deszki és újszentiváni adatát, a *Seja brata na večeru zvala...* (*Húga bátyját estebédre hívta*) és az *Uranio kraljeviću Marko...* (*Jókor serkent jó Márkó királyfi*) kezdetű énekeket említjük meg.

Anyagunk egészében jeles hely illeti meg ezeket a későbbi keletkezésű, epikus hangvételű alkotásokat, amelyek a délszláv népi epika legveretesebb, legtöbbször értékelt klasszikus műfajától, a hősdaltól (*junacka pjesma*, *Heldenlied*) meglehetősen távol esnek ugyan, de amelyek az újabb időben annak helyét foglalták el a hagyományban.

A keletkezés idejét és a tematikát véve alapul, gyűjtésünk alapjait a népi epikum legveretesebb része, a hősi énekek anyaga képezi, amely még ha mennyiségét tekintve nem is túlságosan jelentős – a Maros menti szerbek szájhagyományainak legfontosabb, legrégebbi rétegét jelenti. Az énekhagyomány harmadik, egyben legnagyobb s talán legváltozatosabb csoportját a lírai dalok alkotják.

¹¹ Romanska, Cvetana, *Meke opšte osobine pesama o Kraljeviću Marku, koje su zapisane u novije vreme na Dalmatinskim otocima i u Bugarskoj*, Rad XI-ig Kongresa Saveza Folklorista Jugoslavie u Novom Vinodolskom, Zagreb, 1966, 234.

A hegyeket díszes násznép járja...

A hegyeket díszes násznép járja,
Díszes násznép járja a hegyeket.

Hegyek közül tündér hangja hallik,
Tündér hangja hallik hegyek közül:

– Lovaitok miért fárasztjátok,
Miért fárasztjátok lovaitok?

– A megkért lány éltét bevégezte,
Éltét bevégezte a megkért lány!

A halálán így szólt jó anyjához,
Így szólt jó anyjához a halálán:

– Kedves anyám, fogadja násznépem,
Fogadja násznépen, kedves anyám!

– Mindenkinek adjon ajándékot,
Adjon ajándékot mindenkinek!

– A vőfélyem hímezett inget kapjon,
Hímezett inget kapjon a vőfélyem!

Jókor serkent...

Jókor serkent Márkó, jó királyfi,
Fényes Napnak ébredése előtt,
Vasárnap volt, kendert vetni indult.

Török leány jött szembe az úton:

– Verjen Isten, jó királyfi, Márkó!

Minek mégy te vasárnap szent napján,

Vasárnapon elvetni a kendert?

Előveszi azzal az emlőjét:

– Ekkor jég verje el a kendert!

Márkó botját kapja nyomban elé:

– Ilyen szára nőjön kenderemnek,

Benne a jég kárt ne tudjon tenni!

Kunát mutat királyfinak a lány:

– Ilyen madár szálljon kenderedre,

Mind a magot lecsípdesse róla

Monyát Márkó balfelől kiveszi:

– Ekkor mag nőjön a kenderen,

Fulladjon meg az a madár tőle!